

ROMANDA MONOLOGIK TALQIN

Abdullayev Xotamjon Xamroyevich

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti O'zbek adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek yozuvchisi Xurshid Do'stmuhammadning «Bozor» romani obekt qilib olingan. Maqolada romandagi monologik talqin masalasi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: roman, monolog, monolog-xotira, monolog-mulohaza, monolog-muhokama.

Аннотация. В данной статье рассматривается роман «Бозор» узбекского писателя Хуршида Достмухаммада. В статье освещается проблема монологической интерпретации в романе.

Ключевые слова: роман, монолог, монолог-воспоминание, монолог-размышление, монолог-рассуждение.

Annotation. This article takes as its subject the novel "Bozor" by the Uzbek writer Khurshid Dostmuhammad. The article highlights the issue of monological interpretation in the novel.

Key words: novel, monologue, monologue-memory, monologue-reflection, monologue-discussion.

KIRISH

Taniqli o'zbek yozuvchisi Xurshid Do'stmuhammad bugungi inson o'tmish-bugun-kelajakni bir-biri bilan o'zaro tarixiy-kiyosiy, dialektik-mantikiy va madaniy-estetik talkin etish kobilyatiga ega. Shu nuktai nazardan xam bugungi kun romani ta'kidlaganimizdek, zukko kitobxonlarimizning ma'daniy va badiiy-estetik extiyojlariga muntazam javob bera olishi kerak. Qahramon ruhiyatini davr ruhi, asarning bosh g'oyasi bilan chuqur bog'langan holda mahorat bilan ochib berishning eng natijali usullaridan biri monoglardan to'g'ri va o'z o'rnida foydalana bilishdir.

Adabiyotshunos olimlarimizning to'g'ri ta'kidlaganidek monologning ikki turi mavjud. Bular «ichki» va «tashqi» monoglardir. Ma'lumki, monolog asar badiiy to'qimalarini harakatga keltiradigan, voqealar tizimini uyushtiradigan hamda psixologik keskinlikni ta'min etadigan etakchi atributdir. Fanda mazkur istillohning zohiriy va botiniy ko'rinishlari tafovutlanadi. «Monolog (yunoncha-monos va logos – bir so'z)-asar qahramonining suhbatdoshiga, ba'zan tomoshabinga qarata aytgan so'zi, nutqi» [1.145].

«Bozor» romanida monolog uch qatlamda namoyon bo'ladi: monolog-xotira, monolog-mulohaza, monolog-muhokama. Monologning bu kabi turlari qahramonning qalb dialektikasini, ruhiyatining muhitga bog'liq ekanligini oydinlashtiradi.

«...Fozilbek o'zining tug'ilish onlarida kechirgan uqubatlarini, sho'rlik onaizori chekkan azoblarini tasavvur qilib, og'ir xo'rsindi!» Mana, haqiqiy cho'pchak, aka! ...Nega o'lishni dog'da qoldirib eson-omon tug'ilishning o'zi cho'pchak!... Cho'pchakdan buyog'i esa...tug'ilgunga qadar...ona qornidagina minnat, ta'ma yo'q, keyin esa keyin... bosh qora tuproqqa etguncha qadar bu dunyoning jamiki cho'pchagi har qadam har nafasda ilinj, ta'ma, minnatga hamroh, atrofingda girdikapalak, ulardan qochib qutilolmaysan, ularning qurshovida yashab o'tishga mahkumsan, odam!»

Fozilbek xayolidan kechgan o'ylarini akasiga ovoz chiqarib aytmadi [2.43].

Keltirilgan ushbu ichki monolog mulohaza bo'lib, tasvir-talqin-tahlil sinkretizmida namoyon bo'ladi. Mulohaza romanning bosh qahramoni bo'lgan Fozilbekning qalbida kechadi. Fozilbek o'zi tug'ilib qolgan muhit haqida mulohaza yuritmoqda. U real hayotning ilinjsiz, ta'masiz bo'lishini juda istaydi. Ammo, qahramon ham mazkur «o'yinlar»ga aralashishga majbur.

«Bozor»da realistik tasvir tamoyillari bosqichma-bosqich romantik xayolot bilan boyitib boriladi. Ayniqsa, roman evolyusiyasini munosibxon(kitob) siymosi egallaydi. Tasavvurda yaratilgan timsol asarga bejiz kiritilmagan. To'g'rirog'i, u Fozilbek axtarayotgan yor umumlashmasi.

Ayniqsa, millatning kelajagi bo'lgan yoki kitobxon Fozilbekning quyidagi monologini o'qib chuqur mulohazaga berilmasdan iloji yo'q. O'ziga munosib yor topolmayotgan qahramonimizning xayolidan nimalar kechmayapti deysiz:

«Munosib? Munosibxon!... jonim, yolg'izim, quvonchim Munosibxon!...» «Qaerlarda qolib ketdingiz, Fozilbek aka, ko'chaga tikilaverib ko'zim to'rt bo'ldiku!» deydi o'pkalanib kelinchak. Qallig'ining o'pkalanishi dastavval Fozilbekka biram yoqadi, o'pkalanish suzilish, mayus tortish burilib ketish, dimog'u firoqqa aylangani sayin esa uning hayronligi ortadi.

«Men sizni ota-onam, aka-opalarim qistovi bilan tanlaganman» deya olmaydi, bir nimalarni to'qib-bichib yoki dangaliga kelinchakka tushuntirishga urinadi. Kelinchak o'laman sator tushunmaydi, shunda Fozilbek, «Odatim shu, jonim, bir bozorga sho'ng'isam, haftalab oylab kezaman, bozordan bo'lak dunyoni unutaman» deb uqtirish yo'lini izlaydi.

Bu monologdagi «Munosibxon» haqiqiy real shaxs emas. Balki Fozilbekning xayolida qidirayotgan, «Munosibxon»i timsolidir. Fozilbek hali o'z ko'nglidagi yorni topganicha yo'q. Aka-opalari izlayapti, topayapti ham. Lekin, bu munosibxonlar unga munosib emasda. Monologda avtor nutqi bilan qahramon nutqi qo'shib yanada emosionallikni oshirib, kitobxonni o'ziga tortadi. Bu monolog-muhokamada yozuvchi xayolida uylangan Fozilbekning ko'nglidagi tortishuvi ya'ni

ota-onasi topgan munosibxon bilan fikriy tortishuvi savol-javob usulida juda o‘rinli tasvirlangan. Bu ichki monolog orqali adib qahramon psixologiyasini to‘liq kashf qilish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga kitobxon xayolida ham «munosib» so‘zi chir aylanib inson taqdiri, ruhiyati haqida chuqur o‘ylashga majbur bo‘ladi. Bu esa adibning g‘arb modern adabiyotini va sharq romantikasini yuksak mahorat bilan mujassamlashtiriganidan dalolat beradi. Bunday monologlar har qanday kitobxonni xayollar og‘ushiga olib, asar voqealari oqimiga qo‘shib qo‘yadi.

Bosh qahramon Fozilbekning monolog-xotirasiga e‘tibor beraylik:

«O‘z ko‘zi bilan ko‘rdi, shohidi bo‘ldiki, o‘lim uzoqdagi narsa emas, u har kimga kissasidagi pulidan-da yaqinroq. Pul sarflanib-sovurilib ketadi, yo‘qoladi-ketadi, u qo‘lning kiri, pulning egasi yo‘q, pul jozibali bo‘lsa-da, vafosiz, tirik jon borki, shu vafosizga intiladi, unga vafo ko‘rsatgisi keladi, undan sadoqatlar kutadi, uning ishqida aylanib-o‘rgiladi, o‘lim esa yovuz, biroq-vafodor. Pulni xarchand mahkam tutma, ehtiyotlama, unga harchand joningni nisor qilma-befoyda, u dunyodagi eng suyuqoyoq ayoldan-da bevaforoq» [2.45].

O‘ttiz yoshlardagi Fozilbek tilidan berilgan bu monolog-xotira qahramonning individual ma‘naviy olamini yaratish uchun juda o‘rinli qo‘llanilgan. Aks holda yozuvchi ko‘proq lirik chekinish qilib ko‘p so‘zlikka berilgan bo‘lardi. Monologning tili aniq va ravshan, hozirgi hayotning qiyofasini ko‘z oldimizda to‘liq gavdalantiradi.

Fozilbekning monologik nutqi, ayniqsa «o‘lim» va «pul» to‘g‘risidagi qalb iztiroblari kitobxonga ham ta‘sir ko‘rsatadi va shu usulda Fozilbek obrazini oydinlashtiradi. Yozuvchi Fozilbek monologi vositasida zamondoshlarimizning qiyofasini, yashirin sir-asrorlarini, o‘y-fikrlarini tipiklashtirib beradi.

Asar qahramoni o‘ziga munosib yor topolmayotganidan, topgandayam «Bozor» dan begonasini o‘ziga, faqat o‘zigagina munosibini topish qiyin bo‘layotganidan iztirob chekadi. Hatto, onadan tug‘ilganiga ham ming pushaymon bo‘ladi. Shu asnoda ming xil xayollarga boradi. Yashash ilinjida chora izlaydi:

«Mana, tuproqdan tashqarida kunni-kunga, yilni-yilga tasbeh donalariday terib yuribdi. O‘ylagani-o‘ylagan, «Aslida shart emasdi, bu tinim bilmas charxi kajraftor uchun shuncha odam kammidi?!» deya shakkok mulohazalar yuritishdan tolmaydi. Tug‘ildi-nima-yu tug‘ilmadi nima?... Tug‘ilmagan taqdirda bashariyatning biron mo‘yi kamayib qolmas edi. Tug‘ilib, voyaga etib, odam-bashara bo‘lib yuribdi. Bundan bashariyatning biron tuki ortib ketgani ham yo‘q...Unday desa, «Yashashdan na xojat?» deb dunyodan bezguvchilar ko‘payib ketsa, bu yorug‘ olamning ahvoli ne kechadi?...Bu yorug‘ dunyo kimga qoladi? [2.48]. Bu monolog-mulohaza Fozilbekning Qadriyani uchratmasdan oldingi xayolidagi fikr-

mulohazalari, qahramonni shu kabi xayollar esini tanibdiki qiynaydi. Yozuvchi shunday holatni bekorga yaratmaydi. Haqiqatan ham yashashdan ne foyda «Bozor»ni ahvoli-ku hammaga ayon, ustiga-ustak o'z mahubasini topolmasa. X.Do'stmuhammad Qadriya obrazini yaratib, Fozilbekni bunday bo'lmag'ur xayollardan xalos etadi. Endi u boshqalarga xalaqit bermasdan o'zicha yashashdan na xojat demay, balki o'zgacha yashashni orzu qiladi. Chunki Qadriya uning qorong'u qalbiga chiroq yoqdi.

Ichki monolog qahramonlarning og'ir ruhiy holatlarini, birovga aytib bo'lmaydigan yashirin, iztirobli dardlarini kitobxonga etkazish usulidir.

Yozuvchi X.Do'stmuhammad o'ziga xos poetik tajribaga ega bo'lgan yuksak mahorat egasidir. «Bozor»dagi monologlar an'anaviy asarlardagi monologlardan farq qiladi. An'anaviy uslubdagi monologlarda ko'proq biron voqeani eslash ya'ni xotirada tiklash va monolog-muhokama ustunroq bo'lsa, «Bozor» da qahramon ko'proq voqealikka o'z ong prizmasidan o'tkazib, xayolotga beriladi. O'tgan zamondagi voqealar emas, balki o'sha paytdagi ruhiy xayoloti qayta jonlantiriladi. Bundan tashqari monologlar ko'proq mulohaza xarakteriga ega.

Yozuvchi qahramonning ichki kechinmalarini tasvirini turli xil psixologik vositalar orqali tasvirlar ekan, u bir vaqtning o'zida qahramon yashagan zamon va muhitga ham katta e'tibor beradi. Buning dalili sifatida rus olimi V.Komponesning, o'z-o'zini tahlil qilish usuli faqat yakka bir shaxsning ichki olamiga kirib borish usuligina emas, balki u yashagan muhitga, o'sha zamon kishilari o'rtasidagi umuminsoniy munosabatlar tizimiga baho berish usulidir, fikrini keltirish o'rinlidir.

XULOSA

Umuman, Xurshid Do'stmuhammad «Bozor» romanida qahramon monologi vositasida zamondoshlarimizning ayni vaziyatdagi qiyofasi, murakkabligi-yu ziddiyatlari, o'y-mulohazalarini tipiklashtiradi. Aynan ruhiy taranglikning o'q ildizi-ichki nutqda odamzodning barcha qirralari muayyan dialektik uyg'unlik va qarama-qarshilikka intiladi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Boboev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent, 2002.
2. Do'stmuxammad X. Bozor. – Toshkent, Sharq, 2000.
3. Jo'raqulov U. Nazariy poetika masalalari. G'.Gulom nomidagi nashriyot-matbaa ijoduy uyi. – Toshkent, 2015.
4. Rahimov A. O'zbek romani poetikasi (syujet va konflikt). – Toshkent, 1993.
5. Umurov X. Badiiy psixologizm va hozirgi o'zbek romanchiligi. – Toshkent, 1983.